

ROLUL PREGĂTIRII TEOLOGICE ÎN FORMAREA INTELECTUALITĂȚII ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA

O lungă perioadă de timp, poporul român din Transilvania nu a beneficiat de condițiile necesare pentru a-și forma o pătură intelectuală. La nivelul ei s-au ridicat doar indivizi izolați care, ajunși pe treapta afirmării, s-au asimilat, în multe cazuri, cu etniile dominante din punct de vedere politic. Secole de-a rândul, singura treaptă intelectuală până la care românii ardeleni s-au putut înălța a fost cea preoțească. Faptul în sine, în perspectivă istorică generală, n-ar fi ceva deosebit, întrucât se cunoaște proporția în care, în toată Europa medievală, biserica și cultura teologică au reprezentat cultura în ansamblu, au păstrat-o și au transmis-o, ori au intermediat dezvoltarea de variate domenii de cunoaștere, fie având la bază teologia și credința, fie distanțându-se ușor de ele, dar și atunci determinându-și o relație cu aceste matrici fundamentale ale gândirii vremii.

La românii ardeleni însă, numărul celor ce au avut acces la modesta condiție a preoției medievale a fost foarte redus, iar pregătirea lor teologică a fost și ea sumară, încât cu greu am putea vorbi, în cadrul acestui proces, de formarea unei păтури care să se poată numi „intelectualitate”.

Până în secolul al XIV-lea informațiile privitoare la instituțiile religioase ale românilor ardeleni și la cei care le serveau sunt puține și nesigure. Ele nu permit a se afirma mai mult decât existența unui număr neprecizat de mănăstiri, biserici și clerici de confesiune răsăriteană.

La 1360 un important document menționează, în ținutul Hațeg, din sud-vestul Transilvaniei, câțiva preoți români în calitate de membri ai unui „scaun de judecată” sătesc, abilitat să judece după o cutumă proprie, numită „legea românilor”. Este primul indiciu clar privind prestigiul social al preoților în comunitățile românești rurale.

De pe la sfârșitul secolului al XIV-lea și în secolul al XV-lea sunt localizate câteva mănăstiri. Una din ele, cea de la Peri, din Maramureș, a fost întemeiată la 1391 ca mănăstire subordonată direct Patriarhiei de la Constantinopol, fapt care denotă importanța așezământului, precum, probabil, și calitatea mai deosebită a monahilor stabiliți acolo.

Se presupune că sub influența husită – deși ultimele cercetări au început a se îndoii de acest lucru – pe la începutul secolului al XVI-lea s-au tradus în limba română primele fragmente de texte religioase. S-a crezut multă vreme că locul lor de origine ar fi fost Maramureșul, dar aceleași cercetări mai recente consideră că ele s-au tradus în Hațeg, și de acolo au ajuns în Bucovina, unde au fost descoperite, în mănăstiri, în secolul al XIX-lea.

Câteva decenii mai târziu, în interesul prozelitismului religios calvin și luteran, s-au realizat, în număr destul de mare, primele tipărituri de texte religioase în limba română și în slavona medievală. Deși mai rare, ele au continuat și în secolul al XVII-lea, când, tot sub îndemn calvin, s-a tipărit la Alba Iulia un foarte reușit Nou Testament.

Cam în aceeași perioadă (sec. XVI-XVII) e semnalată în izvoare și o activitate școlară, pe lângă mănăstiri sau pe lângă unele parohii orășenești din cartierele mărginașe, în care era permisă așezarea românilor. Prima, și cea mai cunoscută, datează din 1495, în cartierul numit „Șchei”, din Brașov.

Până în secolul al XVIII-lea, preoțimea avea în cele mai multe cazuri numai deprinderile cititului, scrisului, ale memorării de câteva rugăciuni, de învățături morale și de elemente esențiale ale ritului. Călugării, datorită modului lor de viață, dedicat cu insistență slujirii celor sfinte, își însușeau ceva mai multă învățătură, dar ei nu puteau servi la constituirea unei baze sociale a intelectualității, dat fiind că erau necăsătoriți și izolați de societate.

Pentru slabele rezultate ale școlilor vremii este semnificativ fenomenul „preoțimii ereditare”: fiul urma tatălui în parohie, deoarece de la acesta dobânda, de fapt, instrucțiunea elementară, inclusiv în cele bisericesti.

În asemenea ambianță, mai mult decât modestă, în preoțimea și în învățătura religioasă au răsărit, cu toate acestea, germenii emancipării prin cultură a poporului român.

Cu atât mai mult cu cât, de la începutul secolului al XVIII-lea, situația descrisă a cunoscut o schimbare în bine.

A fost adesea dezvoltată în istoria culturii române tema șansei pe care unirea religioasă a unei părți din românii ardeleni cu biserica Romei a oferit-o multora de a-și constitui o pregătire teologică temeinică, la nivelul exigențelor vremii, completată prin cunoștințe întinse de filologie și istorie, care

au servit ca argumente ale originii și continuității poporului român pe teritoriul său modern de locuire, ale dezvoltării conștiinței sale naționale și ale luptei sistematice, programatice, pentru drepturi egale cu ale altor națiuni din Transilvania.

Secolul al XVIII-lea s-a remarcat însă printr-o propensiune generală a societății europene în favoarea factorului cultural și al instrucțiunii pentru popor. Autoritățile Imperiului habsburgic au fost câștigate de ideile unor reforme parțiale, inclusiv în domeniul cultural.

A fost permisă, și întrucâtva chiar încurajată, înființarea de școli elementare în limbile naționalităților. Cele mai multe au fost, vreme îndelungată, școli confesionale.

De asemenea, s-au înființat rând pe rând instituții teologice și de pregătire a învățătorilor, precum și 2-3 gimnazii și licee.

Din 1770 a început să funcționeze la Viena, strămutată fiind la 1795 la Buda, o tipografie care tipărea în românește cărți bisericești, istorice și filologice.

Prin urmare, independent de avantajele temporare de care uniții au beneficiat, toți românii ardeleni au cunoscut, către sfârșitul secolului al XVIII-lea, condiții care aveau să le permită depășirea înapoierii lor culturale în general, și a decalajului menținut o vreme de deosebirea confesională din interiorul comunității lor.

Progresele, în primul rând ale uniților, apăreau încă un timp mai vizibile. La 1813 învățatul român Petru Maior se referea într-o lucrare a sa la „protopopii uniți care toți sunt învățați și întru știința theologhicească procopsiți”.

Generația de învățați numită a „Școlii Ardelene”, pe care, în funcție de perioada activității publicistice mai intense a reprezentanților ei, o putem situa, cronologic, între 1780-1820, a constituit, cel puțin prin calitate, dacă nu și prin cantitate, întâia veritabilă intelectualitate românească din Transilvania. Tot ca un corp profesional încă și mai bine conturat, i-a urmat generația premergătoare revoluției de la 1848, care a avut apoi și rolul conducător în mișcare. În cazul acesteia, biconfesionalitatea se estompează și se evidențiază o simțire „națională”, supraconfesională.

În etapa Școlii Ardelene rolul pregătirii teologice în formarea intelectualilor români a fost cvasitotal. Cu excepția medicului oculist Ioan Molnar-Piuaru (și el fiu de preot ...) nu vedem pe vreunul din oamenii de cultură ai timpului care să nu fi avut măcar în parte această pregătire, indiferent căreia din cele două confesiuni ar fi aparținut. Generația pre-pașoptistă a început a număra în rândurile sale câțiva juriști și profesori. Cei din urmă aveau de obicei la bază tot teologia, completată ulterior cu studii de filosofie, istorie și limbă.

Mai e de semnalat un fapt prin care procesul respectiv relevă încă o perspectivă și dimensiune. Pentru tinerii proveniți din pătura țărănească, teologia a reprezentat principala șansă a ascensiunii sociale. Înființarea „preparandiilor” (institutenor pedagogice) a adăugat acesteia și cariera de învățător. În prima jumătate a veacului al XIX-lea ambele ajunseseră la un nivel calitativ corespunzător exigențelor vremii, astfel că, deși inspecțiile școlare și vizitațiile canonice mai semnaleză cazuri de preoți și de dascăli necorespunzători, situația era, în ansamblu, incomparabil schimbată în bine față de cea de cu un secol înainte.

Ajungem acum la o a doua fază a fenomenului social pe care ni l-am propus a-l semnala. După ce numeroși tineri s-au ridicat de la condiția rurală la cea intelectual-preoțească, ascensiunea lor socială spre o nouă treaptă, sau îndreptarea spre o altă profesiune au rămas staționare. Cauza era mai ales lipsa posibilităților materiale. O consecință a situației, dar și o sursă de întreținere a ei, a fost fenomenul căsătoriilor în foarte mare număr în interiorul corpului proțesc. Preoții și fiii lor se căsătoreau frecvent cu fiice de preoți, fiicele erau măritate de preferință cu preoți. Fenomen cu tentă conservatoare, el a însemnat un progres în sensul consolidării sociale, materiale și numerice a categoriei intelectuale formată din preoțime.

De altfel în mediul românesc din Transilvania, în parte imitându-se obiceiuri ale aristocrației, în parte inspirându-se din vechi practici rurale, în perioada de toamnă se organizau petreceri cu dans (baluri) pentru comune apropiate, la care participau familiile de preoți și învățători (sau de alți intelectuali de la țară). În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, acolo se puneau la cale înțelegeri matrimoniale, ce aveau să fie traduse în fapt în următorul interval de timp obișnuit pentru celebrarea căsătoriilor, - între Anul Nou și începutul Postului Paștelui.

Cam din jurul anului 1860 teologia și tagma preoțească vor cunoaște însă o diminuare a rolului lor social de până atunci. În compunerea intelectualității ardeleni vor intra tot mai multe alte

profesiuni, legitimate prin licențe de studii superioare. Ies în evidență juriștii, persoane din sectorul financiar-bancar, medici.

La fel ca în secolul al XVIII-lea, pentru care am subliniat intervenția mai multor factori concurenți la ascensiunea intelectualității românești de formație ecleziastică, și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au intervenit factori obiectivi, care au reșezat proporțiile între felurite categorii intelectuale, făcând să înceteze preeminența elementului clerical.

A fost vorba în primul rând de progresul poporului român însuși, care și-a amplificat și adâncit domeniile și calitatea instruirii, și-a diversificat profesiunile și a deschis acestora un rol mai larg în societate și în viața politică și culturală.

În al doilea rând – de evoluția sistemului politic al fostei monarhii habsburgice, de la absolutism la un relativ constituționalism. În epoca absolutismului, biserica și membrii ei au avut în chip firesc un rol fruntaș în lupta politică și în promovarea culturii, deoarece clerului superior i se respectau unele prerogative: membrii săi beneficiau din oficiu de drepturi de reprezentare, și chiar atunci când se manifestau mai cu îndrăzneală pentru cauza națională, erau mai feriți de rigorile legii și de acte arbitrare din partea puterii.

În faza următoare, condițiile se schimbă: politica depinde acum de dispute în jurul drepturilor constituționale, al proprietății funciare și al circulației bunurilor mobiliare. Deși cu numeroase lipsuri, se instituie un sistem electoral în ale cărui mecanisme de desfășurare clerul nu se mai poate implica direct. Programele și lupta politică se susțin în adunări publice, în parlament, în presă – forme de activitate ce reclamau cu precădere pregătire juridică și un spirit militant, agresiv, pe care clerul nu și-l putea permite. Astfel, dacă în dezvoltarea conștiinței naționale și în pregătirea revoluției de la 1848 un rol principal a fost îndeplinit de preoțime, lupta politică de până la Unirea din 1918 a fost în primul rând opera juriștilor, secondați de elementele bancare și, bineînțeles, de majoritatea păturii intelectuale, în care mai continua să figureze preoțimea, în special datorită influenței sale în masele țărănești.

Pentru a putea formula câteva concluzii, să rostim încă o dată titlul comunicării noastre, dar acum sub formă de întrebare: „Ce a dat intelectualității românești ardeleneg pregătirea teologică, atât de intensă în procesul formării ei?”

În primul rând i-a pus baza primului strat de cunoștințe de nivel superior în câmpul disciplinelor umaniste. I-a creat o disponibilitate majoră pentru acestea. În fond, până și dreptul, în maniera în care se studia pe vremuri, cu osatura lui romană și cu abundența de citate latinești, era și el apropiat de disciplinele umaniste.

A dat intelectualității ardeleneg un anume stil de gândire, caracterizat prin chibzuință și rigoare logică, prin reținere în fața efuziunilor imaginative. Ardelenii n-au fost mari romantici; până în anii '80 ai veacului al XIX-lea, cu 1-2 excepții, n-au dat mari poeți, ci doar niște reușite literare singulare. Numai după anii amintiți, lirismul a început a-i tenta, dar și atunci intra în concurență cu el un univers sentimental cenzurat de o gândire ordonată, în care, spre pildă, misticismul credinței era integrat într-un *sistem* interpretativ al existenței lumești și al transcendenței.

Rigorii logice și propensiunii spre obiectiv, formația teologică i-a asociat strâns rigoarea morală. Era o realitate faptul că românul ardeleneg avea, până nu demult, o tendință, împinsă uneori până la rigiditate incomodă, înspre respectul formal al legilor, atât civile cât și morale. Ceea ce îl făcea ușor respectat de unii, dar și ușor nesuferit ...

Abundența sorbirii din sursa teologică a făcut, prin urmare, din intelectualitatea ardeleneg un grup uman cu anumite trăsături specifice, nu neapărat superioare altora, ci doar întrucâtva altfel. Ele nu o diferențiau și nu o contrapuneau, cum se făcea în sfera anecdoticului, tipului socio-demografic ce se definea, sociologic, drept „român”, ci îi completa și îi nuanța imaginea de ansamblu.

**THE ROLE OF THE THEOLOGICAL EDUCATION
IN THE FORMATION OF THE ROMANIAN INTELLECTUALITY IN TRANSYLVANIA**

SUMMARY

The author of the present paper notices the theological component in the formation of the Romanian elites in Transylvania, starting from some relevant arguments based on the historiography of the topic. After he mentions several aspects of the problem in Middle Ages, the author offers a balance-sheet presentation directly related to the consulted bibliography on the theological education of the representatives of Școala Ardeleană, of the intellectuals who took part in the Revolution in 1848-1849 and who got involved in the national political fight for the accomplishment of national state unity.